

שערי צדק

קובץ מאמרים בדיני ממונות הלכה למעשה

כרך כא

הרצאות שניתנו בכנס השנתי ה-29 לדיני ממונות – שנת ה'תש"פ

תקשורת לפי ההלכה ★ בתי הדין והתקשורת ★ הרבנות והתקשורת ★ בתי משפט
והתקשורת ★ עילות תביעה בגין תקשורת ★ תביעות בגין תקשורת – סעדים ★
נושאים שונים

ספר זה יוצא לאור בסיוע
משרד התרבות והספורט – מנהל התרבות – מחלקת מוסדות מחקר ומורשת

כל הזכויות שמורות למכון מש"ה
סדר ועריכה: הרב צפניה ערוסי הלוי
איתי טירי

מכון מש"ה – לחקר משנת הרמב"ם
מיסודה של הליכות עם ישראל
ת.ד 211 קרית אונו
טל' 03-5351119
www.net-sah.org
halichot@zahav.net.il

שערי צדק

קובץ מאמרים בדיני ממונות הלכה למעשה

כרך כא

הרצאות שניתנו בכנס השנתי הכ"ט לדיני ממונות – שנת ה'תש"פ

תקשורת לפי ההלכה * בתי הדין והתקשורת * הרבנות והתקשורת * בתי משפט
והתקשורת * עילות תביעה בגין תקשורת * תביעות בגין תקשורת – סעדים *
נושאים שונים

עורך ראשי

הרב רצון ב"ר יוסף ערוסי הלוי

חברי המערכת

הרב צפניה ערוסי הלוי, אביעד רצהבי

קרית אונו

טבת תשפ"א

הרב יונה ריס

אב"ד שיקאגו

ור"מ בישיבת רבינו יצחק אלחנן, ניו יורק

תביעת דיבה לאור התקשורת החופשית

א. הצגת הבעיה

יש לחקור בענין תביעת דיבה, סוג תביעה כספית שקיים היום בבתי המשפט, ובפרט במדינת ישראל ע"פ חוק איסור לשון הרע, לאור התקשורת החופשית ורשתות חברתיות. והשאלה היא מה המקום לתביעות כאלה על פי משפטי התורה.

כמובן, המושג של התקשורת החופשית אינו בגדר הלכה למשה מסיני או יסוד מעיקרי האמונה של הדת היהודית, אבל בכל זאת הוא משמש כביטוי של זכויות הציבור במדינת דמוקרטיה. הרעיון הוא פשוט, שחשוב מאד שתושבי המדינה יכולים להביע טענות וביקורות נגד נציגי המדינה בלי לפחד שיענשו בשביל כך, וזה כדי שהכל יבינו שנבחרו הציבור הם משועבדים לטובת הציבור, ושאינן להם רשות לגרום צער או להרע לתושבי המדינה אלא לנהוג עמהם תמיד בצדק ומשפט. ומה שהיום אנשים יכולים להתחבר על ידי הרשתות החברתיות כגון פייסבוק או טוויטר וכדומה מאפשר להם לשתף פעולה להגיש מחאות נגד שחיתות או אלמות או כל מיני דברים אשר לא ייעשו כדי להרים את מדרגת הצדק בהנהגת המדינה.

מאידך גיסא, יש כידוע עבירה גדולה וחמורה של לשון הרע. וכתב הרמב"ם (הל' דעות פרק ז, הל' ג): "אמרו חכמים: שלש עבירות נפרעין מן האדם בעולם הזה ואין לו חלק לעולם הבא: עבודת כוכבים וגילוי עריות ושפיכות דמים, ולשון הרע כנגד כולם. ועוד אמרו חכמים: כל המספר לשון הרע כאילו כופר בעיקרו". עכ"ל. ואפילו חברי הכנסת במדינת ישראל הכירו בזה ולכן קבעו חוק איסור לשון הרע הנ"ל לפני חמשים שנה למנוע מקרים של לשון הרע והוצאת שם רע. וכתב בעל החפץ חיים (כלל ג, הלכה ו) שאפילו אם אנשים לא ינזקו על ידי לשון הרע מכל מקום יש איסור בדבר, וכל שכן כשמעשה לשון הרע גורם היזק לאחרים (עיין ערכין טז. שאם אהנו מעשיו צריך כפרה מיוחדת). ועוד כתב הרמב"ם בהל' דעות (ז, ב) בענין רכילות ש"אף על פי שהוא אמת הרי זה מחריב את העולם". וכן גרסינן בגמ' (ב"מ נח:): שהמלכין פני חבריו ברבים, והמכנה שם רע לחבירו הם מהשלשה דברים שמי שעושה אותם יורד לגיהנם ואינו עולה משם.

ולא משנה אם הלשון הרע בפה או בכתב, כמו שכתב החפץ חיים בספרו (כלל א, הלכה ח), והוכיח את זה (באר מים חיים שם ס"ק יב) מהגמ' סנהדרין (ל). דיש חשש איסור רכילות אפילו בפסק דין אם כותבין שמות של המזכין ושל המחייבין, דמוכח משם שאפילו על ידי כתב יש

איסור לשון הרע והוצאת שם רע דזיל בתר טעמא דבכל אופן יכול לגרום נזק למי שמספרים עליו (עיינן בענין זה בספר מנחת אשר לס' ויקרא, עמ' רסו). והביא בספר פתחי חושן בספר קונטרס שערי אונאה דרואין ממעשה דתמר ויהודה דיש איסור הלבנת פנים אפילו שלא בפני אדם המתבייש. ועוד כתב החפץ חיים בפתיחת ספרו (לאוין יד, ובבאר מים חיים שם) דיש איסור הלבנת פני חבירו ברבים אפילו כשלא דיבר לו קשות שתמיד משתנין פניו של אדם כשמוכיחו ברבים.

אלא שכתב בעל החפץ חיים (עיינן הלכות לשון הרע כלל י, ואיסור רכילות כלל ט) שאם יהיה תועלת בדבר כמו להציל אחרים מסכנה ולקיים המצוה של לא תעמוד על דם רעך, לפעמים יש היתר ואפילו חיוב להוציא דיבה נגד רעהו, אבל רק בקיום כמה תנאים, כגון שלא להגזים, שלא לדבר יותר ממה שצריך כדי לבצע את התועלת, ושיברר בעצמו שהדברים הם אמת ושלא לתאר דבר שהוא רק השערה כאילו הוא דבר ודאי, ושיכוין לתועלת ולא מחמת שנאה, ושישתדל להוכיח לעושה את העוול לתקן דרכיו בלי צורך לפרסם את רוע מעלליו. ועוד כתב בספר שערי תשובה (שער ג, ס' רכא) שמותר לפעמים לספר לבני אדם כשיש לאדם תרעומת על אחר "כדי לעזור לאשר אשם לו ולקנא האמת" (וכן נראה מדברי רש"י ב"מ נב: ד"ה אי לחסיד). אבל בדרך כלל המקרים של הוצאת דיבה בעיתונים או בתוך הרשתות החברתיות אינם כפי התנאים להתיר לשון הרע על פי כללי החפץ חיים הנ"ל, וכ"ש כשמספרים "פייק ניוז" נגד אנשים החפשים מפשע.

ב. הוצאת דיבה נגד נבחרים או נציגי ציבור

לפני חמש שנים היה תיק משפטי בבית משפט העליון בשם פלוני נגד אורבך, במקרה שהיתה תכנית טלוויזיה שתיאר מפקד מוצב צה"ל ברצועת עזה כאיש שבאופן של פשיעה הרג נערה שהיתה נחבאת בבסיס צבאי ואחרי זה התברר שהוא לא היה אשם בדבר. ודנו בבית משפט העליון אם יש להאשים את העיתונאים שפרסמו את התכנית בטלוויזיה. ונחלקו השופטים בענין איזה מן הערכים יותר חשובים, או התקשורת החופשית או כבוד האדם לא להיות ניזוק מהוצאת שם רע. ולפי השופט אליקים רובינשטיין, תמיד יש להעדיף את כבוד האדם על פי משפט העברי וחוק איסור לשון הרע, יותר מן הערך של תקשורת החופשית. ולפי השופטים האחרים והחלטת בית המשפט העליון, יש ערך (ולפיכך רשות) על פי השקפת המדינה לתת לעיתונאים להוציא דיבה אם הם עושים את זה בתום לב, ובכוונה לטובת הציבור ולסלק את הרע. ולפי דעה אחת שם, גם אין לתת חשיבות כ"כ למניעיו של המפרסם (אולם בסוף רק פטרו את הנתבעים לגבי הכתבות אבל לא לגבי לשון הרע בקדימונים [פרומואים] שקדמו לכתבות). אבל נראה ברור שהשקפת התורה יותר בהתאם למה שכתב השופט רובנשטיין שאין להתיר מה שנראה אסור ע"פ דין תורה בשביל שיקולים צדדיים.

והיתה מחלוקת כעין זה בשנים האחרונות בענין איך להתייחס על פי הלכה ללשון הרע נגד נבחרים ציבור. הרב מאיר בראלי שליט"א (קובץ תחומין, כרך לג, עמ' 136-150) חידש שכל מי שמסכים

להיות מנבחרי הצבור מוחל על כבוד עצמו ומוחל על לשון הרע המדובר עליו מפני שזה לטובת המדינה כדי למנוע שחיתות ולדעת במי לבחור לעת מחר. אבל מצד שני, הרב יעקב אפשטיין שליט"א (חבל נחלתו, יד, עמ' שמה-שנג, ובקובץ המעיין, תשרי תשע"ד) הגיב בתוקף נגד גישה זאת, וכתב שאין להניח שיש מחילה בכגון זו, ואפילו אם יש מחילה, לא ברור בכלל על פי ההלכה שמהני מחילה למנוע את האיסור של לשון הרע (עיין חפץ חיים, הל' לשון הרע, כלל ב, באר מים חיים, הערה כח) וכל שכן שא"א לאדם למחול על הכושת שלו. וכעין זה כתב בשו"ת משנה הלכות (חלק יז, סימן קעא) דאין האדם רשאי למחול על הצלם א-לקים שלו, וכן הובא בספר נפש הרב מאת מו"ר הרה"ג רב צבי שכטר שליט"א (עמ' קג) בשם הרה"ג רב יוסף דוב סולובייציק זצ"ל שלמד מן הדין דמראית עין "שאיין להאדם בעלות על שמו הטוב שיהיה רשאי למחול עליו".

וכן נראה להוסיף עוד ע"פ הגמ' (ערכין טו:) שלשון הרע הורגת שלשה, המספרו, והמקבלו, וזה שאומרים עליו (עיין בהגהות הב"ח שם), שאפילו אם נאמר שמהני מחילה לגבי מי שאומרים עליו את הלשון הרע, לכאורה אין זה מונע את חומר האיסור לגבי האומרו והמקבלו (עיין בחפץ חיים, כלל ג, הלכה ו, והלכה י). ועוד קשה לומר שהלשון הרע בעיתונים וברשתות החברתיות הוא נחשב לתועלת כשיש הרבה שקרים וחצי-שקרים, ועוד, כמו שכתב רב אפשטיין, "חורצים דין עוד לפני בירור העובדות", וכנראה רק במיעוטא דמיעוטא של המקרים יש קיום של התנאים של החפץ חיים להתיר את הדברים.

ויש שמביאים בענין זה מה שכתב החזון איש באגרותיו (חלק ב, קלג) ש"אם הותר לדבר לשון הרע על אומן באומנותו, להאיש הדורש עליו לצורך, על מי שתורתו אומנותו לא כל שכן שמוותר להודיע להמחזיקים בתורה וצריכים לדעת, כי הידיעה של חכמי הדור לבם ומדתם הן הן גופי תורה". אבל נראה שהחזון איש כתב רק על האחריות לעם לחפש מלמדי תורה ופרנסים הצבור שהם היותר טובים לסמוך עליהם להגדיל תורה ולהאדירה אבל לא התיר הדיבור נגד מנהלי הקהילה בשביל שיקולים אחרים. ואפילו בענין זה כתב החזון איש "מ"מ צריך לזה זהירות יתירה ופן משנה הדבר בקוצו של יוד ונמצא מוציא שם רע על תלמיד חכם". ונמצא שאין בדבריו הקדושים היתר ח"ו להוציא שם רע נגד מנהיגי הצבור אלא אזהרה חמורה להיות נזהר מאד מלעשות דבר כזה. ולדאבוננו ידוע כמה אנשים הואשמו והורשעו בכל שנה ושנה לעיני העם והעדה באינטרנט, בעיתונים, וברשתות חברתיות, בלי שום בירור ע"פ דין, וע"י זה הפסידו את שמם, את פרנסתם, ואת חייהם לגמרי רח"ל.

ג. אם יש לחייב מי שהוציא דיבה בעונש ממון

בכל זאת, כל הדברים הנ"ל שייכים רק לענין האיסור לדבר לשון הרע ולהוציא שם רע ע"י תקשורת חופשית ובמדינה דמוקרטית. אבל לאידך גיסא גם כן קשה על פי ההלכה להעניש מי שהוציא שם רע נגד חברו בעונש ממון, וכמו שיתבאר. איברא שאמרו חכמינו שהמלבין פני חברו ברבים כאילו שופך דמים (ב"מ נח:). וכל שכן בזמננו שאדם יכול לכתוב דברים של גנאי

נגד מנהיגי צבור, רבנים, ואנשים אחרים, ולהלבין אותם בפני אלף אלפים, שלפי דברי החפץ חיים (עיין כלל ב, הלכה א) זה מגדיל את העבירה במדה מופרזת. אבל בכל זאת לא ברור שאפשר להזמין אדם לדין תורה בשביל זה ולהעניש אותו לשלם ממון.

אכן, יש פרשה בתורה של מוציא שם רע (דברים כב, יג-ט) בענין מי שטען פתח פתוח מצאתי, ז"א שטען שאשתו זינתה תחתיו בין האירוסין לנישואין, וכשנמצא שקרן מלקין אותו וגם מחייבין אותו לשלם מאה כסף. אבל מבואר ברמב"ם (הלכות נערה המאורסה פ"ג ה"ו) שזה מקרה חריג שמענישין את הבעל מפני שניסה להביא את אשתו להריגה ע"פ בית הדין וגם הביא עדי שקר להעיד נגדה, וכבר נגמר דינה של אשתו למיתה עד שבאו עדים להזים את העידי שקר וסתרו את הדין. ולכן אין לומדין ממנה למקרים אחרים של הוצאת דיבה.

אבל בודאי שיש ללמוד ממקרה הזה של הבעל המוציא שם רע על אשתו שמשלם מאה כסף כמה קשה העבירה של הוצאת שם רע בדרך כלל אפילו במקרים אחרים שאין עונש של כסף. וכן במשנה בס' ערכין (טו.) אמרו חז"ל נמצא האומר בפיו חמור מן העושה מעשה, ופירש רש"י דהמוציא שם רע נותן מאה סלע והעושה מעשה דאונס בתולה לא נותן אלא חמשים שקלים. ובדרך דומה כתב רבינו יונה בשערי תשובה (שער ג, אות קיא) שהעוון של מוציא שם רע "גדול יותר מן המבקש נפש לספותה כי צער הכלימה מר ממוות".

וכן יש לנו להתייחס להוצאת שם רע שמופיע היום ע"י האינטרנט ורשתות החברתיות, ולדון אם יש מקום לקנוס או להעניש אנשים שמחריבים את החיים של אחרים בהוצאת דיבה נגדם. וזה ענין רלבנטי מאוד שיש כמה פעמים בכל שנה שאנשים באים לבתי דין שלנו בארה"ב ורוצים להגיש תביעה שמישהו בייש אותם והוציא דיבה נגדם וגרם להם צער ע"י כך ופגע במוניטין שלהם. ולפעמים יש טענה שהוצאת הדיבה גרם לאדם להפסיד פרנסתו. ובאמת בבתי משפט של ערכאות אפשר להגיש טענת ממון במקרים כאלו. ויש לשאול מה התפקיד שלנו כשאחד רוצה להזמין את חברו לדין מטעמים הללו.

המשנה בב"ק (ז.) אומרת שיש נזק שמחייב ממון בשם בושת. ועל כן מי שתלש בשערו של אחר או רקק והגיע בו רוקו או העביר טליתו ממנו, משלם ארבע מאות זוז, הכל לפי כבודו. אבל איתא בגמ' (ב"ק צא.): "לא שנו, אלא בו, אבל בכגדו – לא". נמצאנו למדים, שאין משלמים בושת על פי דין התורה אלא אם כן במקום שהזיק בגופו של אדם. וכן גרסינן בגמ' שם "זאת אומרת, ביישו בדברים פטור מכלום". ופירש הרא"ש (ב"ק ח, ד; וכן הובא בסמ"ע חו"מ סימן תכ, ס"ק מז) שכדי לחייב בשביל בושת, צריך להיות דומה לחיוב בושת שמשלמת אשה בפרשה של "והחזיקה במבושיו" (דברים כה, יא) דילפינן משם דיש חיוב בושת רק כשיש מעשה בגופו של אדם אבל לא בבושת דברים גרידא. וכן הגמ' (ב"מ נח:.) אומרת על העבירה של אונאת דברים שנחשב לדבר שלא ניתן להישבון. והסביר התרומת הדשן (ס' שז) שדין זה דאין תשלומין בבושת דברים שייך גם כן למוציא שם רע על חבירו מטעם דאין בנזק של בושת דברים או הוצאת שם רע אלא גרמא וכידוע גרמא בנזקין פטור מלשלם ממון אע"פ שאסור.

ואין זה בגדר הדין בזמן הזה דאין מגבינן קנסות, שבזמן שהיו סמוכין איש מפי איש עד משה רבינו כן היו דנין עונש ממון בקנסות, אבל היום אין דנין קנסות מפני שאין זה בגדר הסמכות של הדיינים בזמן הזה לדון בדברים שהם מילתא דשכיחא ויש בהם חסרון כיס על פי הכלל של שליחותייהו קא עבדינן (עיין בב"ק פד, ב; ובש"ע חו"מ ס' א, סע' א). בניגוד לזה, במקרה של בושת דברים, אפילו בזמן שהיו סמוכין, לא היו מחייבין ממון, ולא כמו תשלום בושת במקרה של נזק הגוף שחייב מדינא אלא דאין מגבינן בזמן הזה מטעם שאין בו חסרון כיס (שם, סע' ב, ובביאור הגר"א ס"ק יב) אבל מ"מ אם תפס אין מוציאין מידו (שם, סע' ה). ולכן נראה במקרה של בושת דברים או הוצאת שם רע שאפילו אם תפס מוציאין מידו מפני שאין חיוב בכלל על פי דין תורה.

ויש עוד נ"מ גדולה בענין זה, דהנה תיקן רבינו גרשם (כפי מה שהביא הרב חיים שלמה שאנן זצ"ל בקובץ תחומין כרך יב, עמ' 252) שבמקום שיש חיוב בושת על פי דין כגון באדם המוכה אלא שאין לבתי דין סמכות בזמן הזה כנ"ל, יש לבית דין להרשות למוכה "ללכת להביא מכהו בערכאות". ואע"פ שיש נוסחאות שונות בענין תקנה זו, הביא רב שאנן ז"ל גם כן מהסמ"ק (בספר נר לשמעיה פסק ט) שכאשר המזיק מסרב לשלם בושת מפני דלא מגבינן קנס בבבל שהיה "מתיר למוכה לשים אותן בערכאות" (ז"א היה מתיר למוכה לגבות בושתו בערכאות). אבל כאן במקרה של בושת דברים אין זכות לבעל דין בכלל על פי דין תורה לגבות ממון בשביל זה. וא"כ נראה שבמקום שפטור המבייש על פי דין תורה אין להרשות למתבייש לתובעו בערכאות. ועיין עוד במה שכתבנו בענין זה להלן (אות ז).

ד. תקנת הגאונים וכח ב"ד בענין בושת דברים

אבל אם אין שום סמכות לבית דין לחייב ממון בענין זה, יש לברר מה לעשות כדי להציל עשוק מיד עושקו, למנוע ולעצור הוצאת דיבה ובפרט באוירה של הפקרות בענינים האלו כמו שקיימת היום. באמת כתב הרא"ש (פרק החובל, סימן טו) שיש כבר תקנה בענין זה מזמן הגאונים. וז"ל הרא"ש: "אבל בשת דברים או רקק על בגדו – פטור, ורב שרירא גאון כתב דאף על בשת דברים מנדים אותו עד שיפייסנו כראוי לפי כבודו". זאת אומרת, שכמו דאמרין (חו"מ סימן א, סע' ה) שבנוגע לעניני קנס דאין מגבינן היום בכל זאת אפשר לנדות אדם שחייב בקנס ע"פ דין "עד שיפייס את חברו" כמו"כ בענין בושת דברים שאין שום חיוב על פי דין אפילו ע"י ב"ד של סמוכין, יש תקנה לנדות את המבייש עד שיפייס את חברו. ועוד כתב הרא"ש "ומסתברא דיותר בשת בדברים מבשת של חבלה דאין דבר גדול כלשון הרע ודבה שאדם מוציא על חברו". ודומה דבריו למה שכתב בספר שערי תשובה הנ"ל שדיבור רע גרוע יותר מחבלה.

אבל אם אין חיוב לשלם על פי דין, צריך לדון איך יקבע הבית דין את הסכום שיש למבייש לשלם, כלומר שאם ירצה לתת סכום כזה וימאן המתבייש לקבלו, יפטור הבי"ד את המבייש מנידויו. ועיין במה שהביא הרא"ש בב"ק (פח ס"ג) מרב שרירא גאון בענין אומדן הקנסות בזמן הזה במי שחבל את חברו שאין קוצבין סך מסוים אבל אומדים הסכום שנחשב לקנס ראוי

שיתפייס בו הנחבל, וכך נראה שיש לעשות בענין זה אע"פ שאינו חייב על פי דין במקרה של בושת דברים.

ובענין זה יש להתייחס גם למה שכתב הרא"ש בתשובותיו (כלל קיא, אות ט): "אמנם נהגו בכל מקומות מושבות ישראל לעשות תקנה וסייג לדבר להטיל חכה בפי בעלי לשון ולקנוס המבייש הכל לפי הענין, וכך יעשו בית דין בכל ענין לפי הראוי הכל לפי המבייש ומתבייש". כלומר, שאין לדיין אלא מה שעניו רואות, ולכל מקרה צריך הבית דין לאמוד סכום של קנס הראוי כפי מעמדם של המבייש ומתבייש ואופן הבושת. וכן כתב המרדכי (ב"ק סימן פא) במקרה שאשה בשם לאה טענה שאיש אחד בשם ראובן אמר לבעלה למה אתה מתייחד עם נפקת ברא כמו אשתך, וגרם לה על ידי זה חרפה גדולה, ש"על דברי קנטורין שבין לאה לראובן אלו היו עדים בדבר שקרא אותה נפקא ברא היה לקהל לקנוסו או במלקות או בממון לפי המבייש והמתבייש לפי ראות עיני הקהל".

ועוד מבואר מתשובת הרא"ש הנ"ל שיש כח ביד בית הדין לעשות תקנה וסייג לקנוס המבייש ולא רק לנדותו עד שיפייס את המתבייש. ונמצא שיש שני מסלולים כדי לחייב ממון בשביל בושת דברים והוצאת שם רע: א. ע"פ רב שרירא גאון הנ"ל בענין נידוי במקום לחייב קנס בזה"ז שכמו"כ יש לב"ד לנדות את המבייש עד שיפייס את המתבייש; ב. ע"פ תשובת הרא"ש ודברי המרדכי הנ"ל שאפשר על פי תקנות הקהל לקנוס אדם בחיוב ממון ממש בזה"ז למיגדר מילתא מפני שבייש את חברו.

ה. הלכה למעשה בענין חיובי ממון בהוצאת דיבה

ולהלכה הרמב"ם כתב (הל' חובל ומזיק פ"ג ה"ה) המבייש את חברו בדברים או שרקק על בגדיו פטור מן התשלומין ויש לבית דין לגדור בדבר בכל מקום ובכל זמן כמו שיראו עכ"ל.

וגם הביא הרמב"ם (שם) את הדין בתלמוד ירושלמי (ב"ק ת"ו) שיש מקרה אחד שכן מחייבין בושת ע"פ דינא דגמרא וזה "אם בייש תלמיד חכמים חייב לשלם לו בושת שלימה אע"פ שלא ביישו אלא בדברים". ולפי הירושלמי הקנס הזה בענין מי שבייש את הזקן כלשון הירושלמי הוא בסכום ליטרא זהב, אלא שנתן הרמב"ם שיעור לקנס זה בימיו: "משקל חמשה ושלושים דינר מן הזהב שהוא משקל תשעה סלעים פחות רביע". וכתב עוד: "וקבלה היא בדינו שגובין קנס זה בכל מקום בין בארץ בין בחוצה לארץ". וכן כתב המאירי (ב"ק צא. ד"ה כבר) ש"וכן היו דנין תמיד בישיבות שבספרד" לגבות קנס זה. ונחלקו הפוסקים אם יש דין תלמיד חכם בזמן הזה לענין הדין הזה. לפי הרמ"א (יו"ד רמג"ז) אין לנו דין ת"ח לענין שיתן המבייש ליטרא דדהבא, אבל כתב "ומ"מ יקנסו הב"ד המבייש לפי המבייש והמתבייש". ולפי הש"ך (חור"מ א, ס"ק יט) יש לנו דין ת"ח אפילו בזמן הזה בענין תשלום הקנס הזה, ועוד כתב (חור"מ ס' תכ ס"ק ט) "ראשים וממונים הקהל כת"ח לענין הדין הזה. ולכן נראה לפי הש"ך שבדוקא בנוגע לנציגי הקהל יש יותר מקום לחייב המבייש אותם מדינא.

ובש"ע כתב (ח"מ סי' תכ, סע' לח): "ביישו בדברים – פטור, ויש לב"ד בכל מקום ובכל זמן לגדור כפי מה שיראו ויש אומרים שמנדין אותו עד שיפייס המבוייש". והוסיף הרמ"א: "והמוציא שם רע על חברו הוי בכלל המבייש בדברים". וכתב הסמ"ע (שם ס"ק מח) "ואין לך בשת גדולה יותר מהוצאת שם רע ודבה". בכל זאת, המחבר בחו"מ סוף סימן א' כתב רק כפי לשון הרב שרירא גאון שהובא ברא"ש, "המבייש בדברים מנדין אותו עד שיפייסנו כראוי לפי כבודו", ולא הביא שם את התקנה לגדור כפי מה שיראו כנ"ל.

ואם היינו מלקין היום (עיין במרדכי הנ"ל אות ג), היה מקום לחייב מלקות ג"כ ולפדות את המלקות, וכן כתב החוות יאיר (סימן סה) בדין מוציא שם רע שיש להעניש את המבייש "מלקות בבית הכנסת לפני והוא רחום, או יפדה בל"ט זהובים ריניש". וכן היו בתי דין שהיו מנדים על הוצאת שם רע כמבואר בתשובת הרשב"ש שכתב איך שהוא שם נידוי על מי שהוציא שם רע על בתו של הריב"ש.

אבל היום שאין מלקין וגם בדרך כלל אין מנדין (עיין דרישה יו"ד ס' שלד ס"ק ח בשם המהר"ם "דבזמן הזה שהנדויין מקולקלין אין מנדין לכל מי שראוי לנדות אף בעבירות גדולות וחמורות"), לכאורה קשה לחייב ממון אא"כ יש תקנה מיוחדת ע"פ בתי דין של היום וכעין מה שכתב הש"ע (בסי' תכ, סע' לח) שיש לב"ד בכל מקום ובכל זמן לגדור כפי מה שיראו.

ומ"מ נראה שאין לחייב באופן יותר חמור מבושת ע"פ דין (כמו מי שמבייש את חברו בגופו על פי נזק או ריקקה) שכתב הש"ע (ס' תכא, סע' א) ש"אינו חייב על הבושת עד שיתכוון לביישו והמבייש את חברו שלא בכוונה פטור". ולפעמים מצינו אופנים שאדם אומר דבר שאין במשמעות הלבנת פנים אלא סיפור דברים בעלמא ואע"פ שלפעמים יהיה על ידי זה איסור של אבק לשון הרע לפחות, אין לחייב ממון על פי זה אם אין כוונה לבייש ממש כנ"ל.

וכן הביא בשו"ת משפטיך ליעקב (חלק ד, סימן כא) ע"פ דברי המאירי (ב"ק צא.) בביאור שיטת הרמב"ם שכתב במקום שהמבייש "הלבינו לכוונת תוכחה כדי שיתבייש ויעזוב מתוך בושתו דרך רעה שלו" שאין להחשיב את זה כמעשה של בושת, ולכן פסק ש"כל היכא שכוונת המבייש לשם שמים, אין לחייבו". ובנידון שלו כשרבנים הסירו תעודת כשרות שלו ממפעל מסוים וגרמו פגיעה בשם טוב של המפעל ובבעלי המפעל ומנהליו, כתב שאין לחייבם. וזה ממש בניגוד להחלטת בית משפט בנוא יארק בתיק אחד לפני שמונים שנה¹ שאיש אחד אמר בקצביה אחת שהמקום הזה אינו כשר מפני שהבעלים קיבלו את הבשר שלהם ממקום שמכר בשר כשר ובשר טריפה ביחד בניגוד לתקנת האגודת הרבנים דאמריקא, ופסק הבית משפט שהאיש הזה חייב לשלם ע"פ החוק של הוצאת דיבה בנוא יארק, שלפי השופט לא היה לאדם הזה לפסוק מעצמו שהבשר אינו כשר על פי תקנת רבנים בעלמא (אע"פ שהמשגיח של הקצביה הנ"ל ג"כ העיד בבית המשפט שהאדם הזה היה צודק בטענתו, אלא שהוא לא היה

1 (1940, NY) 1089, Misc 173, Cohen vs. Eisenberg.

ידע מזה מקודם טענתו, ותמוה שלא החשיב השופט את דבריו). ורואין איך שדעת השופטים בעניינים האלו הם בהרבה מקרים היפך דעת תורה בין לקולא ובין לחומרא.

ויש שרצו לומר שמה שקבעו הכנסת בארץ בענין זה על פי חוק איסור לשון הרע הוי כמו תקנת הקהל ויש לבתי דין לדון על פי זה (עיין במאמר רב הלל גפן, "פיצוי על הוצאת דיבה בכלי התקשורת", במכון משפט הארץ, ורב עקיבא כהנא, הלכה פסוקה, משפט והלכה בישראל, גליון מס' 45), אבל נראה שיש לומר שלא על פיהם (של חברי הכנסת) אנו חייין, וכמו שאין אנו משועבדים להחלטת בית משפט העליון להתיר הוצאת דיבה נגד נציגי הציבור לטובת הדמוקרטיה כנ"ל.

ועוד לפי החוק הנ"ל יש פטור בכל מקום שמוכח שהמבייש הגיד רק את האמת, ואפילו אם לא היה בזה שום תועלת אלא לבייש או לגרום צער לשני או להתכבד בקלון חברו. אבל אע"פ שכתב המהרש"ל כעין זה (יש"ש ב"ק פרק החובל, סימן מז) ע"פ ההלכה שהביא הרמ"א (חור"מ תכ"ח) שהקורא לאדם ממזר או עבד פטור מקנס אם אמת הדבר, הפתחי תשובה (שם, ס"ק ז) כתב דאדרבה יותר יש להחמיר כשהוא אומר אמת מכשהוא משקר. וראיתו מבן גרים ובעל תשובה שלא יאמר זכור את מעשיך הראשונים, אלא ששונה המקרה של ממזרות או עבד שאינו תלוי בתשובה ויש תועלת שידעו אחרים לא להתחתן עמהם. ואפילו במקרה כזה הרי משמע מדברי השבות יעקב (א, קצט) שאין לפטרו אם אין לצבור תועלת מזה. אבל חוץ מזה "אף על האמת יש דין בוש"ת" כפי השקפת התורה. וא"כ אין לסמוך על חוקים של ערכאות, אפי' הערכאות במדינת ישראל, וכמו שכתב החזון איש בדבריו הידועים (סנהדרין טו[נד]).

ו. תקנות ומנהגי בתי דין היום בענין הוצאת דיבה

אבל יתכן שאם הבתי דין רואים שיש מגפה של הלבנת פנים ברבים ע"י האינטרנט ורשתות חברתיות שאפשר היום לתקן איזו תקנות למיגדר מילתא ע"פ תשובת הרא"ש הנ"ל. וכעין זה כתב החוות יאיר (ס' סב): "מ"מ בזה המנהג עוקר ההלכה ונתפשט בכל גבול ישראל לקנוס על זה לפי תואר הענין, ואם חלילה לא יעשו כן ירבו יום יום מחלוקת בישראל ואיש את רעהו חיים יבלעו". ועוד כתב הרא"ש בתשובה אחרת (כלל קא, א) ש"אם יבררו שיש תקנת קבועות על דברי חירופין, יש לו לילך אחר התקנה ולא אחר דינא דגמרא". וכן עיין בפסקי דין רבניים, חלק ה, עמוד שכב בענין זה.

ונראה עוד שיש מקום לומר מפני שדנין היום בדרך כלל ע"פ פשרה או מכל מקום פשרה קרובה לדין, וזה נותן כח לבית דין לחייב לפעמים אפילו במקרה של גרמא (עיין במאמר של הרה"ג רב זלמן נחמי' גולדברג (שליט"א) [נצ"ל], "שבחי פשרה" בקובץ משפטי ארץ תשס"ב, עמ' 82), שיש עפ"ז ג"כ כח לב"ד לחייב אדם לשלם במקרה של בוש"ת דברים כשיש חיוב לשלם מ"מ כדי לצאת ידי שמים, וכמו שכתב בדרכי משה (אה"ע ס' פג, סע' א) בענין החיוב בזמן הזה לשלם כשחירף אדם את אשת איש. וכמו"כ כתב הרב יועזר אריאל שליט"א (תחומין יד, עמ' 152) דמכיון שיש כח לב"ד עכ"פ לנדות בשביל בוש"ת דברים, יש כח ג"כ לחייב המבייש ממון כדי לפצות את

הנפגע מטעם פשרה. אבל מאידך גיסא נחלק עליו הרב צבי ליפשיץ שליט"א (תחומין טז, עמ' 387-389) מכיון שלדעתו במקום שאין נדוי אין מקום לחייב ממון כדי לסלק את הנידוי (וע"ש מה שפקפק ג"כ על כח בתי דין בזה"ז לחייב ממון בכושת דברים מטעם מגדר מילתא על פי המבואר בחו"מ ס' ב שצריך דוקא גדול הדור או טובי העיר שהמחוס בי"ד עליהם, ולפי המהרש"ל (יש"ש ב"ק פ"ט ס' ז) דוקא מומחה וגדול בהוראה, ואע"פ שיש חולקים על זה, מידי מחלוקת לא יצאנו).

ואולי יש מקום לומר על פי דברי השו"ע (שם ס' תכ, סע' לט) ש"אע"פ שהמבייש בדברים אינו בר תשלומין עון גדול הוא ואין המחרף ומגדף לעם ומביישן אלא שוטה רשע וגם רוח וכל המלבין פני אדם כשר מישראל בדברים אין לו חלק לעולם הבא", שבענין זה יש להיזהר שלא יאמרו התיירו הפרושים את הדבר אם לא נחמיר בבתי דין עכ"פ בכמה מן המקרים של הוצאת דיבה למיגדר מילתא.

ובשו"ת שואל ומשיב (תניינא, ד, סט) חידש בענין הקנס שתקנו בתנאים קודם נישואין לגבי מי שמבטל שידוך, שהטעם שאין זה נחשב לאסמכתא הוא מפני שיש בושת בדבר זה. והוא הביא את הש"ך (חו"מ ס' רז, ס"ק כד) שמטעם זה אין צורך לקנין בדבר זה, וגם הביא דברי הקצות החושן שם (ס"ק ז) שחלק על הש"ך מטעם דאין חיוב בושת על ידי דברים, אלא שמצרפין הבושת כשיש קנין כדי שלא להגדיר את הקנס כאסמכתא. וכתב השואל ומשיב ליישב את שיטת הש"ך דשונה הבושת של ביטול שידוכים ש"הבושת מגיע לנפש השכלי שזה יותר גרוע מהזיק בגופו", ז"א שיש בושת דברים שנחשב ליותר מסתם בושת דברים כשהגיע להנפש ממש. ויש שרצו להסביר ע"פ זה למה קבע התורה עונש למוציא שם רע על אשתו שהגיע הבושת לעומק נפש של האשה (עיין במאמר של רב ליפשיץ הנ"ל, עמ' 383).

וא"כ יש לחקור אם יש איזה סוגי הוצאת דיבה שדומה לבושת הנפש שלפי דברי השואל ומשיב יש יותר מקום לחייבו עליו. ועיין בס' משפטיך ליעקב הנ"ל שכתב "דכיון דאין זה מעיקרה הדין אלא למיגדר מילתא, בית דין פועל בזה לפי שיקול דעתו להשקיט מריבה ולתועלת הענין ולתועלת הציבור".

ובבית דין דאמריקא מחלקים בענין זה בין השמצות אישיות, שבדרך כלל אין מחייבים כסף בשביל זה, לבין טענה של הוצאת דיבה בענין חיים המקצועיים של אדם. יש פעמים כשאדם ע"י הוצאת דיבה ע"י האינטרנט וכדומה יורד לחיים של חבריו בענין פרנסתו (עיין בקידושין כח, א, וברש"י שם ד"ה רשע יורד עמו לחייו), כגון אם כותב על רופא מומחה שהוא רופא אליל או מי על שהוא מלמד טוב שהוא עם הארץ וכדומה. ובמקרה כזה אפשר לרופא או מלמד להגיש תביעה בבית הדין, ובפרט מפני שהוצאת דיבה כזו יכול לגרום הפסד לפרנסתו. והיום קל מאד להאשים אנשים כשרים במקצוע שלהם על ידי הוצאת דיבה באינטרנט וברשתות חברתיות ולגרום להם הפסדים גדולים כשהרבה אנשים בודקים באתרים כאלו כדי להחליט אם להשתמש באנשי מקצוע מסוימים. וע"כ יש מקום לתביעות כאלו למיגדר מילתא.

וכן כתב התרומת הדשן (הנ"ל) במעשה ששמעון הוציא שם רע על ראובן שהיה שליח צבור באמרו שראובן הוא נואף וסילקוהו הקהל ממשרתו מטעם הוצאת שם רע, והוא אינו מוצא עוד להשתכר, שאע"פ שבושת דברים היא בגדר גרמא בנזקין, יש מקום לב"ד לקנוס אותו במקרה כזה כדי לעשות גדר וסייג על פי דברי הרא"ש הנ"ל, ופסק "וכן ראוי לעשות". וכן כתב בשו"ת אבני צדק (סימן ה) מאת רב יהודה טייטלבוים (הובא במאמר של רב נחום רקובר, שערי צדק חלק י) בענין שוחט העיר שהוציא שם רע על חזן שהיה שוחט בעיר אחרת והיה אורח בבית שוחט העיר להתפלל שם "כי לדמים היה צריך", ובבוקר אמר בעל הבית לחביריו במקוה שהשפחה בבית אמרה שהאורח בא עליה לאנס אותה, וע"פ זה רצו להעביר את החזן המבקר מלהיות שליח צבור בשבילם, ובסוף נתגלה שלא היתה השמועה אמת, שבודאי היה ראוי לקנוס את בעל הבית הזה אם היו עדים בדבר שבדה את הכל מלבו.

וכן נראה שיש מקום לבית דין להטיל קנס ממון בבל מקרה שנתברר שהבושת גרם להפסד ממון, כמו במקרים שהבושת גרם למחלת דיכאון, והנפגע היה צריך לבזבז ממון בשביל טיפולים רפואיים וכדומה, ויל"ע.

ז. היתר ערכאות במקרה של הוצאת דיבה

אבל במקום שבית הדין אינו מחייב ממון בשביל הוצאת דיבה, יש לשאול אם מותר לתת למבווייש רשות להביא תביעתו לבית המשפט וכעין תקנת רבנו גרשם במקרה של מי שהוכה בגוף שיש לב"ד להרשות את המוכה להביא תביעה על בושט גופו בבית משפט של ערכאות מפני שאין לב"ד סמכות בענין זה בזה"ז (כמו שהובא לעיל באות ג, ע"ש). הגיע השאלה לבית דין דאמריקא כעין זה. אחד רצה לתבוע חברו לדין תורה מפני שחברו בייש אותו באופן אישי, ומנהל הבית דין אמר לו שאין טענתו מספיקה לדרוש תביעת ממון. והתובע אמר שא"כ הוא רצה היתר ערכאות להגיש את הטענה בבית משפט על פי חוק הוצאת דיבה של הערכאות לתבוע תשלומין, והבית דין פסק שאין כאן מקום להיתר ערכאות לתבוע כסף מפני שלפי דעתם אין כאן תביעה על פי דין תורה בכלל, וכמו שהובא לעיל (אות ג).

וראיתי בפסקי דין ירושלים (ג, עמ' טו) שהיה מקרה שהתירו הדיינים למי "שהושמץ ע"י עתון חילוני כאילו קיבל כושר רבנות שלא כדין" לפנות לבית המפשט האזרחי בתביעה פלילית על פי חוק של הוצאת דיבה "משום שרק כך יוכל ימנוע את המשך ההשמצות נגדו ונגד מקורביו", והתירו לו על פי הסברא שהובא בס' כסף הקדשים (ח"מ ס' כו) שכאשר יש אומדנא דמוכח שהנתבע לא יבוא לבית הדין מותר להזמין לערכאות, ועוד על פי הסברא "דאם ימתינו להזמין ג' פעמים לבית דין יש חשש דביני וביני יפרסמו עליו כתבות הכפשה נוספים ואיכא חילול ה'". ונראה שבמקום הזה רק התירו לו לתבוע תביעה פלילית ולא תביעה כספית מפני שאין שום זכות ממוני על פי דין, אא"כ יסברו כדעת השיטות שיש דין תלמיד חכם בזמן הזה (ואם כן אולי היה מקום להתיר לאיש הזה שהיה רב לתבוע ליטרא זהב או מה שזה שווה היום בשקלים).

וכן יצא פסק דין מבית ההוראה אהל תומר (הובא בתל תלפיות סז, קפח-קצו) בענין מי שאדם אחד הוציא עליו שם רע ברבים ופתח תיק במשטרה נגדו שבו נרשמו עליו רישומים פלילים, והדרך היחידה לבטל אותו היה להגיש תביעת נזיקין על הוצאת דיבה, והתירו אותו משום שהיה צריך ללכת לערכאות להציל את עצמו. אבל התירו לו רק ליטול כסף בשביל ההוצאות שלו והשאר ישאיר ביד המעליל העלילות או בידי הב"ד להחליט אם יש מקום לחייב יותר במקרה כזו (על פי הכללים הנ"ל).

ח. לפסוק על פי מוסר ותוכחה

אבל יש דרך אחרת לבתי הדין לטפל בענינים אלו, והוא לפסוק בדרך של מוסר ותוכחה בלי לחייב כסף, והיינו על פי מה שכתב המהרש"ל (יש"ש ב"ק ח, מט) שיש למבייש לבקש סליחה מהמתבייש בבית הכנסת בפני עם ועדה. וכן כתב חוות יאיר הנ"ל (סימן סה) שלפעמים יש מקום להפיג את הסכסוך על ידי "מחילה בצבור לחבירו" (וכן עיין בסמ"ע ס' תכ ס"ק נו, במי שקרא לחברו טמא או כלב או שאר חירופין, דצריך לפייס חבירו, ובבאר אליהו ח"מ ס' א, ס"ק כב, ובריב"ש סימן צד "במבייש כהן בדברים ראוי... להכריחו לבקש ממנו מחילה", וע"ע בגמ' ברכות לא: שהובא ממעשה דעלי הכהן וחנה דצריך לפייס את חבירו במקום שחשדו ואין לו). אלא שבדרך כלל כשיש סכסוכים כאלו בתוך הקהלה, נראה שיותר טוב במקרה שלא היה הוצאת דיבה נגד החיים המקצועיים של אדם ואין תביעה כספית, שרוב השכונה או רב בית הכנסת יטפל בדבר בלי לקבוע דין תורה בפני בית דין, להסביר לאנשים חומר האיסור של מוציא שם רע ובושת דברים והוצאת דיבה ולהשקיט את המריבה. וכן נכון שרבני העיר ידרכו את קהילתם איך להשתמש ברשתות חברתיות באופן הראוי בלי לפגוע איש ברעהו. וכגון זו כתב המהרש"ל (יש"ש ב"ק ח, מא): "אבל אם יכול הצבור להשקיט הדבר, אשריהם". בכל זאת, במדה שרק דייני בית הדין יכולים להסדיר הענין, הבית דין יכול ג"כ לחייב כתבי התנצלות ומחילה שהצדדים יפרסמו לזמן מסוים כפי הראוי, שבהם המביישים יבקשו סליחה והמתביישים ימחלו להם.

וזכורני פעם אחת שמנהלי בית כנסת אחד מסרו לבית דין דאמריקא לטפל בסכסוך גדול שגרם רעש גדול ופירוד נורא בבית כנסת אחד בין שני חשובי הקהילה. ולפי ראות עינינו במקרה הזה החלטנו למען השלום שהאנשיים האלו יכתבו כתבי התנצלות ומחילה זה לזה. וגם חייבנו אותם לשים את המכתב בלוח המודעות של בית הכנסת למשך שני שבועות. ועל ידי זה הצלחנו בעזה"י לחזק את הקשר ביניהם ולהשקיט את המריבה.

וכן ראיתי בפסק דין של דייני בית הדין – ארץ חמדה (פסקים, תשע"ג) שפסקו באופן כזה לגבי מי שהוזמן לדין על שאמר בפני אחרים של בית הכנסת שאיש אחד "מתעסק עם קטינים" מפני שבזבו הרבה זמן ביחד עם קטנים בלימוד איתם וכדומה, והשני טען שהושמץ על ידי זה ובפרט בזמן הזה שאנשים מבינים את המלים באופן פלילי. והבית דין הסכים עם הנפגע שמשמעות המלים הם היו בזוים ביותר אבל החליטו שאין לחייב ממון בשביל דבר כזה

ובפרט כשלא היה נזק ממוני והיה קל לתקן על ידי פירסום הבהרה והתנצלות. והוסיפו שגם הצורך להופיע בפני בית דין כבר גרם בושת לנתבע במדה מסוימת, ועובדה זו ג"כ משתמש (ביחד עם תליית התנצלות בלוח המודעות) משום "הרתעה מספקת לו ולאחרים" למיגדר מילתא.

ט. סיכום דברים

סוף דבר, אין ללמוד מהנחות המקובלות של תקשורת החופשית ורשתות החברתיות לפסק הלכה, שיש הרבה דברים שנחשבים כמותרים על פי החוקים של בתי המשפט אבל בכל זאת נחשבים ללשון הרע ומוציא שם רע על פי דין תורה. ואפילו אם יש מחילה בענין כמה דברים, אי אפשר למחול את חיובינו לחיות כפי השקפת התורה. במקרים בודדים יש רשות ואפילו חיוב לפרסם את המחנפים והחוטאים אבל בדרך כלל מה שמקובל בעיתונאים וברשתות חברתיות בענין לשון הרע והלבנת פני חברו ברבים אסור בהחלט לפי ההלכה.

ומאידך גיסא, קשה בדרך כלל לחייב ממון בשביל לשון הרע או בושת דברים כשאינ מעשה בושת בגופו של אדם כמבואר בגמ' ופוסקים. אבל יש תקנת גאונים (כנ"ל אות ד) לנדות או להלקות בשביל זה, ויש סברא לחייב ממון כדי להשתחרר מן הנידוי ומן המלקות. ואפילו בזמן הזה שאין מלקין ובודרך כלל אין מנדין, יש מקום ע"פ תשובת הרא"ש (כנ"ל אות ד) לחייב ממון על פי תקנה או על פי סמכות בתי דין לפסוק קנסות למיגדר מילתא, וכפי שהובא בשו"ע (כנ"ל אות ה). וכל זה נוגע בפרט לענין בושת דברים והלבנת פנים ע"י רשתות חברתיות ופייק נוז במקום שמפרסמים את ההוצאת דיבה לרובי רבבות אנשים.

ולפי המנהג בבית דין דאמריקא בארה"ב, רק שומעים טענות בדרך כלל במקרים של הוצאת דיבה הנוגעת לחיים המקצועיים של אדם שיכולה לגרום לו הפסד ממון, או במקרים חריגים אחרים כשיש הפסד ממון הנובע מהוצאת דיבה. ובמקרים אחרים מעדיפים שרבני הקהילה ישתדלו להשקיט את המריבה. אבל גם במקרים אחרים של השמצת אישיות כשברור שרק דיני בית הדין יכולים "להשקיט הדבר" וכלשון המהרש"ל הנ"ל (אות ח), יש מקום לבית הדין לפסוק חיובי מחילה ופיוס בלי צורך לחייב ממון בכל מקרה של בושת דברים.

ויה"ר שנקיים בעצמינו להיות נקיים מה' ומישראל, לשמור לשוננו, ולקדש את שם שמים בכל מעשה ידינו, ואפילו במה שכותבים על האינטרנט וברשתות חברתיות, שיהיה על טהרת הקודש, ושיהא שיח שפתותינו חשוב ומקובל ומרוצה כאילו הקרבנו קרבן התמיד במועדו, ונזכה לבנין בית המקדש במהרה בימינו.